

EGY MAGYAR FŐÚR TERVEZETE AZ ORSZÁG RENDEZÉSÉRE A TÖRÖK HÓDOLTSÁG UTÁN

DONÁTH REGINA

Hevenesi Gábor (1656–1715) volt – a tudománytörténet szerint – Magyarországon az úgynevezett oknyomozó történetírás egyik első meghonosítója.¹ Nagy terveiből nem sok, szinte semmi más nem valósult meg, mint publikáció. De igaz az is, hogy Hevenesi nem kiadási (publikációs) céllal készítette gyűjteményét, hanem a forrásgyűjtő célkitűzésen túlmenően azért is, hogy a magyarországi katolikus egyházi birtokokra vonatkozó lényeges jogbiztosító iratokat egy helyen tegye fel-lelhetőkké. Ezért támogatta ezt a munkálatot Kollonich anyagilag is.² Pragmatikus történetírói törekvésének mégis sokat köszönhet a magyar történetírás és különösen sokat könyvtárunk. Az Egyetemi Könyvtár kéziratárának legnagyobb értékei közé tartoznak a három barokkori történetíró Hevenesi, Pray és Kaprinay nevével jelzett hatalmas másolatgyűjtemények kötetei.³ Hevenesi és két utódja nem csupán maguk foglalkoztak az őket érdeklő okleveles és egyéb aktaanyag lemásolásával, hanem baráti szívésségből, de még inkább a Kollonich által rendelkezésre bocsátott jelentős anyagi támogatásból, továbbá rendi és hivatalos kapcsolataik révén igen sok másolat került kezükbe.⁴ Az így összegyűjtött anyagot őrzi az Egyetemi Könyvtár, még a múlt században készített gondos nyomtatott katalógussal könnyítve meg az értékes kollekciók használatát.⁵

¹ Hóman Bálint: *Történetírás és forráskritika*. (Bp. 1938.) c. gyűjteményes kötetében a kérdéssel az alábbi tanulmányok foglalkoznak: a) Kischevesi Hevenesi Gábor. A magyar történeti forráskutatás első szervezője. 337–351. l. b) Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században. 365–366. l. c) A forráskutatás és forráskritika története Magyarországon. 393–397. l. (A *Collectio* részének felsorolásával.)

² Az általa létrehozott forrásgyűjtő és másoló munkaközösség, vagy iskola legkiválóbb tagja Kaprinay István, aki továbbfejlesztette mestere gyűjteményét, de a jezsuita rend feloszlása után szívtén nem tudta megvalósítani terveit. Tóth Andrásnak köszönhetjük annak megállapítását, hogy Hevenesi és iskolája gyűjtőmunkájával olyan anyag birtokába jutott, melyek az abszolutista államrend és birtokjogi okokból a Neoacquistica Comissio számára veszélyt jelentettek. = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei. III. 131–133. l.

³ Vö. Hóman Bálint: Kischevesi Hevenesi Gábor. 343–345. l. 18–32. jegyzet. Tóth András: „Holt” kéziratgyűjtemények élete. = MKSz. 1958. 42–50. l.

⁴ Ld. I. jegyzet és Gerendás Ernő: Hevenesi Gábor. (1656–1715) = Száz jezsuita arcél. Szerk. Gyenis András. Bp. 1941. II. 450–469. l.

⁵ *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis*. II. Tom. 2–3. pars. *Litterae originale et collectiones*. Bp., 1894. 397–700. l. A Hevenesi gyűjtemény a jelenlegi kéziratári felállításban 91 kötet.

A Heveneszi Kollekciónak különös értéke az, hogy a gyűjtögető historikus kortársi anyagot is nagyobb számban hagyott ránk.⁶ Saját kora történeti forrásainak megszerzésében lényeges előnyére szolgált, hogy a bécsi, grázi, győri, nagyszombati rendházakban folytatott tanári működés után Bécsbe került, és ott a bécsi kollégium és a Pazmaneum rektoraként működött. E minőségben gyóntatója és bizalmasa volt gróf Kollonich Lipót esztergomi bíboros érseknek.⁷ Így személyes kapcsolatba juthatott korának közéleti szereplőivel, különösen a török kiűzését követő mozgalmas évtizedek politikusaival. Ezért gyűjteményében különböző kezeztől származó feljegyzéseket találhatunk országgyűlési és más tárgyalások előkészítéséről.⁸ Ilyen bizalmas természetű anyag megszerzését lehetővé tette az a kapcsolat amely a jezsuita Hevenesit a Társaság nagy pártfogóihoz legelső sorban a császári párhoz, I. Lipóthoz és feleségéhez Eleonórához, valamint Kollonich Lipót bíboros primáshoz fűzte.⁹ Szükségesnek tartottuk ezt előrebocsátani, hogy így mondanivalónk és az annak középpontjában álló szöveg közelebbi és távolabbi összefüggéseit, amennyire az szükségesnek látszik, röviden érintsük.

Heveneszi Gábor erős politikai érdeklődését jelzi az is, hogy gyűjteménye 33. kötetében egy 25 lapos tervezet másolatát találjuk, amely a hódoltság alól éppen felszabaduló ország újra berendezéséről, államigazgatási újrалаakításáról szól. Az ilyesfajta tervezetek eléggé érthető módon a török alól felszabaduló országban olyan számban jelentkeztek, hogy már szinte műfajt képviseltek.¹⁰ Két nevezetes tervezetet az alábbiakban még külön fogunk érinteni. Ezek Kollonich Lipót: *Einrichtungswerk des Königreichs Ungarn*¹¹ és a Tüzes Gábornak nevezett franciskánus vegyész tüzér és közigazdász olasz tervezete.¹²

Az a terv, amivel itt az olvasót szeretnénk megismertetni a következő címet viseli: *Proiectum De noviter instituenda Reipublicae Hungaricae Administratione quantum Legibus Patriis minus disconveniret*.¹³ A *Proiectum* címéből is kitűnik, hogy olyasfajta adminisztrációs reformokra gondolt a szerző, amilyenek a hazai törvényekkel (s ezek alatt a rendi alkotmányt kell érteni) összhangba hozhatók. A magát meg nem nevező szerző (aki aligha lehetett maga Heveneszi)¹⁴ teljesen tisztában volt a török kiűzése után előállt új helyzettel. A reformok szükségességét nyilván kortársainak jó részével nem vonta kétségbe, de ezek megvalósítását, osztá-

⁶ Tom. 37. Tom. 45. Tom. 58. Tom. 60–61.

⁷ Hóman Bálint: *Kishevesi Heveneszi Gábor* i. h. 341. l. Gerendás Ernő i. h. 454–456. l.

⁸ Például vallásügyi kérdésekben. *Litt. orig.* 530–550. és *passim*.

⁹ Hóman Bálint: *A jezsuita adatgyűjtők*. i.m. 365–366. l.

¹⁰ Maurer Joseph: *Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn*. Innsbruck. 1887. 258–259. l. Mayer Theodor: *Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit*. Wien. 1911. 13–14. l.; 33–37. l.

¹¹ Kiadva nincs. Kézirat másolatok: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Jelzete: *Jogtan Általános* 2r. 55. Anno. 1688. 410. számozott lap és *Jogtan Általános* 2r. 53. Anno. 1689. 307. levél. Országos Széchényi Könyvtár. Jelzete. *Fol. Germ.* 210. p. 466. Bő tartalmi ismertetése Maurer. i.m. 258–319. l. Mayer i.m. 43–80. l. *Magyarország története*. I. Bp. 1964. 289–292. l.

¹² Tüzes Gábor emlékirata Magyarország kormányzásáról a MTA. Történelmi Bizottsága másolatgyűjteményéből. = *Történelmi Tár*. 1900. 219–263. l.

¹³ *Collectio Hevenesiana*. Tom. 33. 489–531. pp.

¹⁴ Heveneszi kézírásától teljesen különböző kézzel írt *Proiectum* eredetileg önálló füzet volt, amely később került a *colligatum*-szerű kötetbe.

lyának érdekeit biztosítva tudta csak elképzelni. A *Collectio Hevenesiana* 33. kötete több más reformtémával foglalkozó iratot is tartalmaz (p. 469. sqq. a királyi kuria létesítése), sőt a *Proiectum* után következik egy *Considerationes de proiecto circa regimen Ungariae* című feljegyzés, majd *De statu ecclesiastico* című, a *Proiectum* egyházpolitikai szempontból való értékelése.

Mielőtt a *Proiectum* (továbbiakban „P”) tartalmának részletesebb ismertetéséhez fognánk világosan kell látnunk, hogy milyen viszonyban áll Kollonich Lipót nagy tervezetéhez az *Einrichtungswerk*hez.¹⁵ A következő lehetőségek merülnek fel: ismerve Heveneszi és Kollonich kapcsolatát feltételezhetnénk, hogy a P. Kollonich tervezetének latin fordítása vagy annak latin nyelvű kivonata,¹⁶ vagy valamilyen átdolgozása, végül talán valamilyen vitatkozó hozzászólás az *Einrichtungswerk*hez. (Továbbiakban Ew).

A felmerülő lehetőségek közül a legtöbb az első pillanatban megdől. Terjedelme miatt nem lehet a P. az Ew. fordítása; tartalmi okokból nem lehet annak kivonata sem. Hasonló okból nem lehet szó átdolgozásról sem. Marad az utolsó lehetőség: a P. vitatkozó hozzászólás az Ew.-hez.

Az Ew. mai napig nem látott napvilágot, pedig forrásértékét számosan hangsúlyozták.¹⁷ Gazdag, a rendi állásponthoz képest, viszonylag haladónak mondható véleménye miatt megérdemelne egy az eddigieknél részletesebb marxista értékelést és exegetikus közlést. Eddig legteljesebb tartalmi ismertetését 1911-ben Theodor Mayer készítette;¹⁸ ebből az ismertetésből a magyar szakirodalomban csak részletek váltak ismertekké.¹⁹ Az ok nyilvánvaló. Egy erősen osztálykötöttségű függetlenségi – közjogi szemlélet, csak a germanizáció, az ősi alkotmány és a magyarság elleni támadás nagy haditervét látta Kollonich valóban nagy körültekintéssel készült reformtervezetében.²⁰ Érdekes viszont, hogy az Ew. ezeket a hibáztatott sajátosságait azonnal nem árulja el, sőt ezek a kérdések a tervezet alkotói előtt bár valóban Habsburg-hűség szellemében de mégis csak másodlagosan megoldandó problémák maradtak. A nemzetiségi és osztályszenvédelektől fűtött magyar függetlenségi gondolkozással kevésbé ismerős külföldi történész számára annyira érthetetlen ez a beállítás, hogy annak érzelmi, irracionális jellegét látva csupán, a kérdést az ellenkező végletből hajlandó szemlélni.²¹

Említettük, hogy azt a lehetőséget, miszerint a P. az Ew. kivonata lenne, tartalmi okokból kell elutasítanunk. A témák azonossága természetes, hiszen mindenki,

¹⁵ Az összehasonlításhoz Maurer és Mayer i.m. i.h.

¹⁶ Erre a föltevésre az bátorított fel, hogy tényleg van bizonyos szerkezeti hasonlóság a P. és az Ew. között, de a különbségek még nagyobbak.

¹⁷ Tartalmilag a Szilágyi féle millénniumi történettől kezdve minden szintézis több-kevesebb részletességgel foglalkozott vele.

¹⁸ L. 11. jegyzet.

¹⁹ Mayer főleg Maurer után indult, továbbá műve függelékében III–XLV. *Compendium der Hauptrelation über die Einrichtung des Königreich Hungarn de anno 1688.* című egykorú összefoglalást használta.

²⁰ Szilágyi Sándor: *Magyarország története.* VII. Bp., 1898. 512–515. 1. Tárnyilagos marxista értékelés *Magyarország története.* I. i.h.

²¹ Mayer például az *Einrichtungswerk*et magyarbarátnak minősíti. i.m. 71–72. 1.

aki ekkor Magyarországon ilyen kérdésekkel – bármilyen felfogással – foglalkozott, azonos témakörökbe, problémákba ütközött. Más kérdés viszont, hogy a megtárgyalandó témák sorrendje szükségképpen azonos-e minden elképzelhető tervezetben. A tematika belső szerkezete függ az összeállító egyéni szempontjaitól, amik abban mutatkoznak meg, hogy milyen sorrendet lát szükségesnek a különböző reformtémák előadásában.

Az Ew. és a P. egyaránt előtérbe helyezik a legfőbb kormányzék kérdésének megoldását. Ez természetes szükséglet volt, hiszen a helytartótanács bizonyos ideiglenesség jellegével jött létre a maga korában.²² A külföldön tartózkodó uralkodó és országa közötti kapcsolat fenntartása a XVI. század közepén a korábbi magyar államigazgatás gyakorlatában ismeretlen feladatként jelentkezett.²³ Másként alakult a helyzet a Habsburg-ház örökös királyságának elismerése után, amikor az ország és a dinasztia kapcsolata, melynek nem végleges jellegét a királyválasztások formális ismétlődése is hangsúlyozta, állandó közjogi formát öltött.²⁴ Ennek az állandósult helyzetnek megfelelően kellett a legfőbb kormányzékot más névvel újjászervezni, az országos ügyek élére állítani. Ha e gondolatokban a P. és Ew. meg is egyeznek, mint az alább közölt részletes összehasonlításból ki fog majd tűnni, a részletekben nem lényegtelen különbségek mutatkoznak.

Az Ew. a Politicum és a Juridicum különválasztása mellett nyilatkozik²⁵ míg a P. jellegzetesen a rendiség törvényhozó és végrehajtó szerepének gondolatkörén belül maradva nem tesz különbséget a kettő között,²⁶ de nem is tehet, hiszen a rendi felfogásnak, melyhez a tervezet szívósan ragaszkodik, egyik alaptétele volt a Politicum és Juridicum elválaszthatatlanságának gondolata. Az államigazgatási és igazságszolgáltatási kérdéseket folyamatosan tárgyalja. Általánosságban és részletekben a katonai kérdések is, mint a rendi adminisztrációt leginkább foglalkoztató katonatartás problémái merülnek föl. Az egyházi kérdések tárgyalása a Proiectumban²⁷ szinte a jelentéktelenségig leegyszerűsödik, míg az Einrichtungswerkben részletekbe menő egyházpolitikai haditerv bontakozik ki.²⁸ A legfeltűnőbb különbség gazdasági-pénzügyi kérdések tárgyalását jelentő kamarai reform kidolgozásával kapcsolatosan állapítható meg. Míg a P. csupán hivatali, igazgatási reformokat lát szükségesnek²⁹ az Ew. az adórendszer, állami pénzügyek és a társadalmi, gazda-

²² Ember Győző: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp., 1946.

²³ Mayer i.m. 9–12. l.

²⁴ Bartoniek Emma: A magyar királykoronázások története. Bp., 1939. 85–95. l.

²⁵ Mayer i.m. 48–50. l.

²⁶ Vö. Coll. Hev. 33. Tom. Proiectum. 4. § 491. p. „Sed quia universalem Reipublicae administrationem quadripartitam esse, ac in *Politicam, Oeconomicam, Juridicam, et Militarem* essentialiter divisam, tam *Politicis Scriptoribus*, quam ipsa experientia docerent; Cuncta tamen in coniunctam *moderationis curam* recurrunt, sive *moderatio haec unius, sive (quod melius) Dicasterii ope fiat ...*”

²⁷ „Porro Causae Religionum proprie ad *Politicam* pertinentes hic loci occurrunt ...” és az egész kérdést egy oldal terjedelemben elintézi. Coll. Hev. 33. Tom. Proiectum. 10. § 496–497. p.

²⁸ Mayer az Ew.-ről i.m. 47–50. l.

²⁹ Coll. Hev. 33. Tom. Proiectum. 12–15. § 499–503. pp.

sági helyzet, tehát az anyagi teherbírás organikus összefüggéseibe hatol be.³⁰ A Proiectumban nyomát sem találjuk annak a merkantilista meggyőződésű aprólékos közgazdasági analízisnek, amelynek alapján az ország gazdasági szerkezetének olyan módosítása mutatkozik majd szükségesnek, amely alkalmas módon fogja bírni a modern abszolutista állam növekvő pénzügyi igényeinek kielégítését és egyúttal az adózó nép anyagi erejét is növelni képes.³¹ Mindezek alapján valóban nem marad más hátra, minthogy a Proiectumot vitairatnak minősítsük.

Az eddig elmondottak a P. tematikájának és a Kollonich féle nagy reformmunkálat viszonyának kérdését tisztázták. Ideje most már, hogy a P. tartalmi kérdései, részletes mondanivalója megbeszélésre kerüljenek.

A Proiectum a Kollonich féle Einrichtungswerkhez képest sokkal szerényebb terjedelmében az államélet négy ágazatának reformálását tartja szem előtt. Ezek a politica, a közgazdasági dolgok (economica), a jogszolgáltatás (iuridica) és végül a katonai ügyek (militare). Az összesen 26 pontból álló tervezet az általános elveket rögzítő három bevezető pontjában a reformok közjogi indokolásával foglalkozik. Szerzője arra hivatkozik, hogy az ország eddig választott királyság volt (electivum regnum) most azonban országgyűlési végzéssel az ausztriai ház örökös királysága lett.³² Mivel az ország kapcsolata az uralkodóházzal véglegesen rendezésre került, ennek az állandósult helyzetnek megfelelően, az államélet alapjainak hosszú időre való biztosítása is szükségessé vált. A legfontosabb az, hogy az ország nyugalma és főként az adózásra való hajlandósága úgy biztosítsák, hogy se külsőleg megnyilvánuló, sem visszafojtott belső elégedetlenség, vonakodás ne zavarja azt (interna vel externa animorum reluctatio).

Az tény, hogy senki sincs már, aki az ország állapotát, igazgatási rendjét, régi intézményeit ismeri, és ne látná a reformok szükségességét. Ennek felismerése vezeti a P. szerzőjét is, és újításainak, amelyeket javasol, még az a különleges célja is van, hogy az ország lakosságának lelki egységét és alattvalói hajlandóságát növelje³³ (ad maiorem sensuum animorumque unionem et submissionem).

Bár a hangsúly kétségtlenül azon van, hogy az adózás stabilitása egyszer s mindenkorra megmaradjon, de azért nemcsak az adóalanyok, hanem az ország vezetőinek nyugalma is figyelembe kell venni.³⁴ Ez alatt kétségtelenül a vezetőrétegnek személyi, vagyoni biztonságát kell érteni, és egyúttal kiváltságos helyzetének fenntartását. Mivel pedig ennek feltétele a rendi alkotmány lehető épségben hagyása, a reformokat az „ősi” alkotmánnyal összhangban kell megtervezni.

Egészen természetes az, hogy a főbb reformok sorában az első helyen az államigazgatás (administrativum systema) újrendezése áll. Megvalósítása érdekében a

³⁰ Mayer i.m. 51–70. l. (Kereskedelem és ipar és a hitelrendszer emelése, állattenyésztés, mezőgazdaság, tudomány, parasztság helyzete, kamarai igazgatás, neoacquistica, régáliák, bányászat, pénzverés.)

³¹ Mayer i.m. 78–79. l.

³² „Sed, cum iam divina ita favente clementia regnum hocce Ungariae antehac Electivum publicis diaetalibus votis et pactis in haereditarium Augustissimae huius Domus Austriae translatum sit.” Coll. Hev. 33. Tom. Proiectum. 1. § 489. p.

³³ Uo. Proiectum. 2. § 490. p.

³⁴ „Non tamen de legum privilegiorumque mutatione aut innovatione, sed de forma administrativa solum et modo procedendi regendique sentiendo ...” Uo. 2. § 489. p.

legfontosabb egy olyan főkormányzék (dicasterium) felállítása, amely lehetővé teszi annak a visszas állapotnak megszüntetését, amely lényegében az eddigi kormányzések mondjuk „nem hivatalos szervezetében” a dicasteriumot vezető mágnás, vagy főpap igazgatási gyakorlat nélküli önkényeskedéseire vezetett (unius cuiusque arbitrio). További haszna, hogy sürgős és fontos esetekben és ügyekben lehetővé tenné az országgyűlésen kívül (extra diaetaliter) törvényszerű rendeletek alkotását (decisiones et statuta pro lege).³⁵

Kollonich tervezetében is élen szerepel a legfőbb kormányzék szerve kérdése, de nem önálló témaként, mint a Politicum lényege, hanem a Justitiarum című fő fejezet egyik része.³⁶ A P. koncepciójában a szerző imént ismertetett törekvésének megfelelően a legfőbb kormányzék kérdése különös gondot kívánt. Benne érintkezett a legfeltűnőbbben a rendi alkotmány megóvása és a reform szükségességének felismerése. Az előbbinek fenntartása – mint előfeltételt – a megyei szervezet kímélését helyezte előtérbe. A reformok végrehajtására viszont az abszolutista centralizáció kezében alkalmas szervezetet kellett létrehozni, mely a magyar feudalizmus megrögzött szemléletmódját képviselő főpapokból és mágnásokból áll, akik ugyanakkor az udvar iránti hűséges szolgálatra is kellő biztosítékot nyújtanak.³⁷ Ezért hangsúlyozza a P., hogy a legfőbb kormányzék, amelyet titkos tanácsnak nevez, tagjai olyanok legyenek, akik az országlakosok tiszteletét és bizalmát a maguk irányában képesek lesznek felkelteni és azokat a rendeletek végrehajtására indítani (regnicolis reverentia obedientiaque). Ebből következik, hogy a titkos tanácsból a köznemeseket ki kell zárni, és általában a nem katolikusokat.³⁸

A titkos tanács az Ew. elképzelése szerint három sectióból állott volna, három különböző ország részben, más-más székhellyel Alsó-Magyarország (Dunántúl, Északnyugat) részére Pozsonyban, Felső-Magyarország (Alföld és Északkelet) részére Kassán, Horvátország részére Zágrábban.³⁹ Ezzel szemben a P. csak egy tanácsot tervez az egész ország részére. Tagjai szintén csak a katolikus főrendekből kerülhetnek ki, és ezek kezükben tartják az államigazgatás négy ágzatának intézését és felülvizsgálatát. A tanács elnöke a nádor, királyi helytartói minőségben. Helyettese az országbíró, hivatalból tagjai a tanácsnak a tárnokmester, a magyar kamara elnöke, az udvari kancellár, az ország kincstartója és még három mágnás. A papságot a két érsek (Esztergom és Kalocsa-Bács) és még másik két püspök képviselje. Így az elnökön kívül még 12 tagja lesz a tanácsnak, amelynek székhelye Pozsony, hogy így az udvarhoz közel kerüljön. Buda a nemrég visszakerült főváros, mint székhely szóba sem jött. Jellegzetes barokk-rendi szemlélet, hogy a

³⁵ Uo. 3. § 491. p.

³⁶ Mayer i.m. 43–44. l. Maurer i.m. 261–262. l.

³⁷ Si *Consilium Intimum Regio Hungaricum* pro eiusmodi Regimine constitueretur, ex iis, qui primariis Regni dignitatibus pollerent, et digniores censerentur ... ” Coll. Hev. 33. Tom. 4. § 491. p.

³⁸ „Sed et regnicolis, reverentia obedientiaque longe maior praestabitur, ubi suos considerare proceres noverint ...” „nullus nobilium, multo minus accatholicorum adhiberi ...” Uo. 4. § 491–492. pp.

³⁹ Mayer i.m. 44. l.

P. különös gonddal foglalkozik a rangsorolás kérdésével.⁴⁰ Viszont míg az Ew. a tanácsstagok javadalmazását pontosan megállapítja addig a P. külön fizetést nem tart szükségesnek (*salario carere possunt*). Hiszen egyéb méltóságuk után a tanácsstagok már javadalmazásban részesülnek. Az világosan kitűnik, hogy a P. az Ew.-vel együtt a tanácsnak kiterjedt jogkört biztosít, de ellentétben az utóbbival, mely a három sectiós tanácsot az udvar és a helyi tanácsok közé ékelődő közbülső fórumnak tekintette,⁴¹ a P. a király nevében legfelső fokon intézkedő szervnek képzei el a titkos tanácsot.

A P. kettős elképzelése nyilvánul meg abban is, hogy a rendi alkotmány lényegének, főként osztályjellegének megőrzése mellett a rendek, főleg a köznemesség beleszólását az országos ügyek intézésébe korlátozni igyekszik. A titkos tanács közbejöttével a király az országgyűlésen kívül is kikérheti az országglakosok véleményét. „*Verum ubi eiusmodi ardua Regni intervenerint, eorum, etiam sine formalitate diaetae cum praescitu, aut iussu suae Sacratissimae Maiestatis (quem admodum in uliis haereditariis provinciis fieri soleret) Regnicolae convocentur, ut auditis propositionibus totius Regni Consensus in rem et qualiter fiendam concurrat, pateat, placeatque omnibus id, quod omnium votis, iure legeque sancendum est.*”⁴²

A tanács a királyi pecséttel él.⁴³ A kiadványozás formáinak gondos megállapítása a legmagasabb szintű ügyintézés színvonalának felel meg.⁴⁴ Ugyancsak a tanács egyedülálló tekintélyét igyekszik alátámasztani az az intézkedés, hogy megkerülésével sem a megyék, sem senki a királyhoz nem fordulhat. Az Ew. törekvésével szemben, mely az udvari kancellária mögé helyezi jelentőségben a három részre osztott titkos tanácsot, a P. azt igyekszik elérni, hogy a kancellária a tanácsban ugyan képviselve legyen, de annak mégis mellérendelve működjene.⁴⁵ Egy kissé olyan a kép, mintha a régi királyi tanácsok felújítása lebegett volna a tervezet alkotójának szeméi előtt.

Az egyik legszembevetőbb különbség az Ew. és a P. politikai szemlélete között talán éppen a most elmondottakban állapítható meg. A P. mereven ragaszkodik a feudális-rendi közjog lehető teljes fenntartásához, ami rávilágít a szerző osztályhelyzetére. De egyúttal a valóságérzéknek olyan nagyfokú hiányát mutatja, mely szinte önmagában is megmagyarázza a rendi Magyarország és az európai fejlődés közötti tragikus távolságot.⁴⁶ A P. szerzője természetesnek tartotta a töröktől visszahódított lakosok nélküli, hatalmas pusztassággá vált (éppen a legértékesebb területein) ország képét, csak az ideálisnak tartott állapot, a dédelgetett közjogi intézmények, az osztályuralom kipróbált eszközeinek fenntartása biztosítható legyen. Az Ew. alkotói szemében az első és legfőbb probléma az ország benépesítése. Fenn-

⁴⁰ *Residentia huius Consilii Intimi pro nunc Possonii, tum vicinitatis Augustissimae Aulae gratia constituenda esset, quae tamen nisi incommoditas et alia obstarent Budae in Regni mediterraneo commodissima Regnicolis foret ...* Coll. Hev. 33. Tom. Proiectum. 6. § 493. p.

⁴¹ Mayer i.m. 44. és 47. l. Coll. Hev. 33. Tom. Proiectum. 7. § 493–494. pp.

⁴² Coll. Hev. 33. Tom. Proiectum. 7. § 494. p.

⁴³ „*Sigilloque suae Maiestatis penes Cancellarium Consilii habendo*” Uo. 8. § 494. p.

⁴⁴ Uo. i.h.

⁴⁵ „*Praesidis tamen, Cancellarii et Secretarii manu muniantur expeditiones pro consueto.*” Uo. 8. § 494. p.

⁴⁶ Magyarország története. I. i.h.

álló előjogok, birtokviszonyok, közigazgatási határok háborítása nélkül ez leginkább csak az újonnan visszaszerzett területeken valósítható meg. Első pillanatra még a P. által elfogadott adózási teherbírás javítása érdekében is az első és legfőbb tennivalónak ez bizonyulna. Az Ew. részben önkéntes vállalkozókkal akarta a betelepítés problémáját megoldani, részben pedig Magyarország és a többi Habsburg tartomány népesség-főlétszámának, dologkerülőknak és csavargóknak erőszakos áttelepítésével.⁴⁷ A Kollonich-féle elgondolás további részletezésétől most el is tekinthetünk, hiszen ez a rövid áttekintés is nyilvánvalóvá teszi a két tervezet alapvetően különböző gondolkozásmódját.

A vallási ügyek kérdésében a P. rendkívül szűkszavú. Nyilván arra gondol, amit ki is fejez, hogy: *causae Religionum proprie ad Politicam pertinentes*. Ezt úgy kell értenünk, hogy a vallásügyek belefoglaltatnak az államügyek legfelső szintű intézésének most megtárgyalt komplexumába. Ahogyan az egész államiság sarkköve a királyság intézménye, a király a római katolikus egyház protektora lévén, az uralkodó vallás ügyein keresztül, az egész vallásügyet politikai tanácsadóival, tehát a titkos tanáccsal intézheti. A vallásszabadság kérdésében a P. szerzőnek álláspontja diplomatikus.⁴⁸ A király vallásának terjesztését, a megyék lakosságának felizgatása és a királyi diploma (nyilván a soproni országgyűlési határozatokra gondol) sérelme nélkül, lehetőleg a földesurak segítségével kell előmozdítani.⁴⁹

A 11. paragrafusban érdekes és a haladás irányába mutató reformelképzelést találunk. Szükségesnek látja a megyékben meghonosítani a hivatalszerű ügyintézkedést. Ezért a fő- illetőleg alispán mellé négy asszeszort rendel fizetéssel. De a megyegyűlések ügyintéző jellegét legalább elvben fel kell tartani. De hozzáteszi, hogy ez utóbbit ritkán kell igénybevenni: *in generali Comitatus Congregatione rarius tamen celebranda*. Ezután tér át a P. a reformok leglényegesebbjeire: a gazdasági, pénzügyi szükség által sürgetett reformintézkedésekre. Az adóügy, közvetve az adózási képességgel kapcsolatos vizsgálatát várhatnánk. Az Ew. valóban központi kérdéssé teszi az utóbbit. Nem így a P. ismeretlen szerzője. A rendi és udvari érdekek csúcsképviseletének, a mindkét irányban lojális titkos tanácsnak kezébe helyezi az ország egész gazdasági rendszerét érintő kérdések kezelését.⁵⁰ Elsőrendűen politikai kérdéssé válik, az amit az Ew. a maga egyedi fontosságának megfelelően saját független területén hagy meg.⁵¹ De a P. nézete önmagában is eléggé fonák is volt, annyira, hogy a szerző kénytelen volt belátni a politikai jellegű titkos tanácsnak szakigazgatási képtelenségét. Ezért egy jó gazdasági szakembert (in contributionis et oeconomicis Regni bene instructus) állít a contributionális ügyek legfőbb adminisztrálására.

⁴⁷ Mayer i.m. 51–54. l. Maurer i.m. 266–279. l.

⁴⁸ *Vix ullibi delicatior, quam in Ungariae materia esset, libertasque religionis plurimis legibus et diplomatibus fundata sine magni periculi metu et exacerbatione populi plures adhuc comitatus replentis irritari necquit.* Coll. Hev. 33. Tom. 10. § 497. p.

⁴⁹ „Fides Catholica propagari poterit Dominorum terrestrium, qui potissimum iam Catholici essent, vel maxime ope quibus et lex positive favet ...” Uo. i.h.

⁵⁰ Vö. 26. jegyzet.

⁵¹ Mayer i.m. 51–72. l.

Ezt nevezi királyi kincstartónak.⁵² A titkos tanács és a megyék közötti kapcsolatot adóügyekben ő tartja fenn, nevezetesen a megyénkénti kirovások (*particulares vero ad Comitatus assignationes*) rajta keresztül kerülnének ki. Ő készíti az elszámolást is ezekről egy országos számadás keretében: *computu de universis*.

A P., mint az Ew. is valamilyen módon egyező politikai földrajzi átfogalmazást kívánt létrehozni a korábbi meyerendszerben való gondolkozással szemben. Ez az országnak három kerületbe való beosztását jelentette volna.⁵³ A terv szerint ezeknek a disztriktusoknak voltak, mint ismételten láthattuk a megyék is alárendelve. Ezek után szinte természetes, hogy a kincstartó „szakigazgatási” személyzetének a három első beosztottja a három közigazgatási kerületnek megfelelően ugyanannyi perceptor.⁵⁴ A P. szerzője saját magához híven a kerületi pénzügyi főtisztviselők munkakörét az egész contributionális rendszer fő felhasználási ágának, a katonaság eltartásának szemszögéből állapítja meg.⁵⁵ A megyék és a katonaság között felmerülő vitákat először maguk a perceptorok próbálják elintézni, és ha ez nem sikerül, a kincstartóhoz kell fordulni. A thesaurarius ilyen módon járjon el: A már beszedett de vitás összeget a megyében kell hagyni,⁵⁶ és a perceptor a megye előadása alapján terjessze fel a kincstartóhoz az ügyet, természetesen a hadbiztosság területileg illetékes tisztjének véleményével. A felterjesztés birtokában a kincstartó maga próbálja a hadbiztossággal megegyezni, és ha ez nem sikerül, terjessze tovább a titkos tanácshoz. Ha az ő referátuma alapján a titkos tanács dönteni nem tud – a többi örökös tartomány módjára – terjessze a felséghez a vitás kérdést.⁵⁷ Ha erre a végső fellebbezésre kerül sor, ami az idő elhúzódnását is jelenti, a kincstartó vegye át a vitás összeget. Az esetleg felmerülő kiadásokat az udvari kamara és főhadbiztosság megkeresésére a kincstartó engedélyezheti. Ennek az elég bonyolult eljárásnak egy haszna mégis volt a P. szerint, tudniillik, hogy a felség csak a legfontosabb országos pénzügyekkel lenne kénytelen foglalkozni.⁵⁸ A rutinszerű pénzügyigazgatási kérdéseket a kincstartó közvetlenül intézheti.

Ez a kiterjesztett intézkedési jog a kincstartót egészen különlegesen kiemelt helyzetbe hozta. Kivételes esetektől eltekintve önállóan kezeli az ország összes pénzügyeit. Megfelelő ellenőrzés ilyen esetekben nélkülözhetetlen, mert hiánya súlyos pénzügyi, gazdasági zavarokat idézhet elő. Ennek elkerülésére szolgálna a P. javaslata szerint az, hogy a kincstartó évenként az egész adórendszerről mind a felségnek, mind a titkos tanácsnak számadást készít, melyhez a megfelelő okmányo-

⁵² *Generalis regni thesaurarius ex magnatibus et quidem tam autoritatis gratia, quam ut rerum gerendarum notitiam habeat, ex Intimis Consiliariis regni constituendus est. Coll. Hev. 33. Tom. Proiectum. 13. § 499–500. pp.*

⁵³ Uo. 14. § 501–502. pp.

⁵⁴ Uo. i.h.

⁵⁵ „Habita tamen cum comissariis bellicis cointelligentia ...” i.h.

⁵⁶ „Summa maneat in massa per thesaurarium retenta.” i.h. Ennek oka az volt, hogy a megyéket a katonaság eltartásának kötelezettsége alól még elvben se mentesítsék azáltal, hogy az udvari kamara, vagy a főhadbiztosság a contributiót esetleg átvállalja.

⁵⁷ „Ad instar reliquarum haereditariarum provinciarum suae sacratissimae Maiestati humillime repraesentet ...” i.h.

⁵⁸ Vö. Coll. Hev. 33. Tom. Proiectum. 14. § 502. p. „Fundatae vero praetensiones ...”

kat mellékelni köteles.⁵⁹ (Ilyenek lehetnek a kerületekből átvett összegek ellen nyugtái, melyeket a kerületi perceptorok állítanak ki.) Ha a király a számadást elfogadja, megadja a felmentést. (*Quietantiam et absolutionem*). A kincstartói évi számadás annak a kerületi perceptornak (szak) ellenőrzése alatt készüljön, kinek kerületében a kincstartó tartózkodik. Az egész adóügyi helyzet jobb áttekintése érdekében egy táblázatot kell összeállítani, és azt az udvari kamarának, a főhadbiztosságnak és a titkos tanácsnak bemutatni.

A most ismertetett paragrafusokban foglalja össze a P. mindazt, amit az adórendszer és a nagyrészben ráépülő államháztartás reformja érdekében szükségesnek lát. De egyrészt a contributionális jövedelem nem lehetett elegendő a katonai kiadások fedezésére, másrészt az állami rendes bevételekhez számították a harmincadot és a sójövedéket. A 19-ik paragrafusban az említett jövedelmi források hováfordítását újrarendezni kívánja, mégpedig azzal, hogy az évi bevételből részben a magyar katonaságot fizetnék, és az ezen felül mutatkozó jövedelem lehetővé tenné a só árának csökkentését.⁶⁰ Ez talán az egyetlen olyan intézkedés, ami arra mutat, hogy a közteherbírás emelése egészen halványan szerepelt a P. szerzője elképzelései között. Fontos megemlíteni, hogy ebben a korban itt szerepel először a magyar katonaság felállításának szükségessége.

Ez utolsó ponttal át is léptünk a következő fő téma, a katonai ügyek területére. A „*Militare*” kérdéscsoport gyakorlatilag csak a rendiség és a hadügy kapcsolataival foglalkozik. Ilyenek voltak a magyar és német katonaság állomásoztatása, áthelyezése, élelmezése, előfogatok rendelése (*vecturatum ordines*), illetőleg ezek költségkihatásai a kincstartóra és az alárendelt szakigazgatásra tartoznak, a titkos tanács megfelelő rendelkezései szerint.⁶¹ Ezek a kérdések állandóan kapcsolatba hozzák egymással a polgári és katonai igazgatást, ezért a P. helyesnek látná, hogy az egyes kerületekbe egy hadbiztost állítsanak, aki a kerületi perceptorral a bevételek kiszámítását állandóan figyelemmel kíséri, sőt ha elegendő ok van rá, például sürgősség esetén, az egyes megyék adójából a szükséges összeget levonja, és erről a kincstartót értesíti.

A továbbiakban már inkább a Magyarországon állomásozó császári katonaság szervezeti kérdései jönnek szóba. Így kéri a P. hogy a felség hűséges alattvalóit katonai tisztségek adományozásával örvendeztesse meg. Mind a határőrvidéken és mind az ország belsejében is hazai katonaság alkalmaztassék. Három generalátusban tehát a kanizsai vagy dunántúliban, a felső-magyarországban és a bányavárosiban, a véghelyeket és a helyőrségekkel rendelkező helyeket meg kell állapítani. Jellemző a XVII. századvégi magyarországi viszonyokra és a társadalmi „*békére*”, hogy a P. hozzáteszi: A nép fékentartása érdekében.⁶² A győri főkapitányságot az ausztriai rendek költségén tartják fenn, és ezért ebbe a rendezésbe nem kell bevonni.

⁵⁹ „*Productis assignationibus et sufficientibus desuper quietantiis (quas ipsi a districtualibus perceptoribus erga suam quietantiam recipiet) praetensionumque authenticis fundamentis ...*” Coll. Hev. 33. Tom. Proiectum. 15. § 502–503. pp.

⁶⁰ „*quaestum salis quod aliunde tantas lamentationes et querelas causaret, benignissime regno remittere ...*” Coll. Hev. 33. Tom. Proiectum. 19. § 507. p.

⁶¹ Uo. 16. § 503–504. pp.

⁶² *Praesidia vero in Gremio Regni, in locis regnum a praedociniis et incursionibus, aut internis etiam machinationibus plebis tutandum oportunitis collocanda forent ...* Uo. 17. § 505. p.

A főkapitányságokat, vagy generalátusokat annak idején nemcsak a végvidékek őrzésének szükségessége, hanem a vármegyék rendjének megőrzése miatt is létesítették.⁶³ Ezért tehát az előbbiek katonai létszámától függetlenül, de mégis a generalátusok területe szerint legalább 2000–2000 főnyi magyar katonaságot kell állítani, melynek fenntartásáról a főhadbiztossal és kerületi tisztjeivel egyetértésben a kincstartó gondoskodik. Nyomatékosan hangsúlyozza továbbá, hogy a katonai ügyek irányítása a királynál és katonai tanácsadó szervénél, a haditanácsnál marad, csak a pénzügyi ellátás az ország dolga,⁶⁴ illetőleg a győri generalátus esetében az ausztriai rendké.⁶⁵ A szerb határőrző katonaság behatolása a császári hadsereg tisztikarába már ekkor megkezdődött, és a Proiectumnak ezzel szemben megvan a maga álláspontja. A rácok – mondja – hosszú időn át török uralom alatt éltek, ezért megbízhatóságuk kétséges. A magyarok rovására tehát nem szabad őket előnyben részesíteni.⁶⁶

Ha már a szerbségről van szó, a végvonal ügyét is szóba hozza. Fenntartásának pénzügyi fedezete (míg az ország belsejében húzódott) országgyűlési végzések szerint a harmincad fele volt. Ezt a nem jelentéktelen jövedelmet most az uralkodó egyéb (értsd nem magyarországi) szükségletére fordítják.⁶⁷ Pedig ebből szokták fizetni például a királyi tábla szükségleteit, a határszélek ellenőrzésének és a vám-szolgáltatnak kiadásait. A harmincadjövedelmek visszaszerzése után lehetne szó azokról az intézkedésekről, melyeket már ismertettünk. Az összesen 6000 főnyi katonaság eltartása, az országos hivatalok költségeinek fedezése csupán a harmincad és sójövédék bevételeiből lehetséges. Sőt a só árának csökkentése is javasolható. A P. pénzügyi elképzelései túlzottan optimisztikusak voltak. Talán ha remény lett volna arra, hogy Bécs hajlik a magyar pénzügyi szempontok figyelembevételére, remény lett volna valóráváltásukra. Így azonban – minden távlati perspektíva nélkül – megmaradtak a katonatartás és a *contributio* szűk keretein belül.

Ezek után tér át szerzőnk a bevezetőben emlegetett jogi, lényegében igazságszolgáltatási kérdések tárgyalására. Alapálláspontja az, hogy a régi törvények rendszerén, a kiváltságokon változtatni nem kell, mert tudomásul kell venni, hogy a magyarokat (azaz a feudális rendiséget) semmi annyira nem bántja, mint törvényei megsértése, sok évszázados jogrendszerük megváltoztatása, ez teljes zavart okozna.⁶⁸ Azzal nem is lehet kísérletezni, hogy az ország alkotmányának fenntartása

⁶³ „Generalatus regni in tres Ungariae Partes divisi non modo ex ratione confiniorum sed et ipsorum quoque comitatum ordinati ...” Uo. 18. § 505. p.

⁶⁴ „Omnisque dispositio et ordinatio penes suam Maiestatem Sacratissimam eiusque excelsum consilium bellicum maneret, solutio vero Regno competeret ...” Uo. 18. § 506. p.

⁶⁵ „Ad instar confiniorum Jaurinensium per Status Austriacos exsolvi solitorum ...” i.h.

⁶⁶ „Rasciana gens, quae fidem fallere ac a temporis mutatione pendere semper cernebatur ...” Uo. i.h.

⁶⁷ „Iam autem tricesimales omnes proventus aliis suae Maiestatis Sacratissimae necessitatibus applicantur ...” Uo. 19. § 506–507. pp.

⁶⁸ „Iam ad Juridica progrediendum: ubi merito considerandum venit, in hoc vel maxime prerogativarum laesionem Ungaros considerare, nihilque tam grave ferrent, quam legum suarum reformationem. Et certe universalis Regni et particularis omnium bonorum Status positivis Regni legibus, a tot saeculis conformatus, fundamentaliter innovari nequit, nisi cum universali confusione.” Uo. 20. § 507–508. pp.

mellett vezetnek be új jogrendszert, illetőleg törvénykezési rendet. Ebben az országban az alkotmány és a jogszolgáltatás oly szorosan összefüggnek,⁶⁹ hogy egyiket a másik nélkül megváltoztatni nem lehet. Egyáltalában ügyelni kell arra is, hogy az ország törvényeinek eltörlése, vagy megváltoztatása szóba se kerüljön, mert ez a többi reformterv sorsát is veszélyezteti. Ennek figyelembevételével mégis kijelenti, hogy a perrendtartás (*modus et ordo processualis*), ami eddig különböző okokból eléggé zavaros volt, valóban reformra szorul. De ez a reform sem az eddig szokásos jogszolgáltatás és egyáltalában a magyar nemesi jog lényegét nem érintheti.

A legfelsőbb törvénykezési fórum a hétszemélyes tábla volt eddig. Ennek helyét a királyi titkos tanács veszi át.⁷⁰ Természetesnek látszik ez a változtatás azért, mert a tanácsnak, mint a hétszemélyes táblának is, egyaránt a nádor az elnöke. A Proiectumnak az a javaslata, hogy a legfelsőbb fokon ítélkező titkos tanács ne szótöbbség, hanem a nádor, mint a király képviselőjének döntése alapján hozzon ítéletet, lényeges, de nem új változtatás. Megfelel ez az új rend a régi királyi törvénykezésnek, amikor még a királyok tanácsadóikkal együtt ítélkeztek. Az Ew. ebben a tekintetben is nagyon radikális és a Tripartitumot mindenestől meg akarja szüntetni.⁷¹ A P. a Verböcziánus igazságszolgáltatási rendben az alsóbbfokú bíróságok ügykörének rendezése során sem akar nagyobb változtatásokat eszközölni.

A király nevében ítélkező legfelső törvényszék alatt közvetlenül a királyi tábla áll. Módosítására három lehetőséget lát a szerző. Vagy a 11. paragrafusban említett *subdicasteriumok*hoz kell a táblát két részre osztva csatolni, vagy a három *districus* szerint három tábla legyen az alszemélynök, az alnádor és az alországbíró elnöklése alatt. Végül azonban egy harmadik megoldást ajánl. A királyi tábla maradjon meg egységes szervezetében.⁷² De hogy a közönség számára könnyebben elérhető legyen, évenként kétszer a felső- kétszer az alsó-magyarországi részek számára tartson ülészakot.⁷³ Ilyen megoldás mellett szól az is, hogy a fellebbezés azonnal benyújtható lesz a titkos tanácsnál, mint legfelsőbb bíróságnál. Az előző két megoldás azért sem látszik helyesnek, mert nem veszi számba, hogy a jogászok nem egyúttal politikusok is. Már pedig a kerületi igazgatásban (erre épülne a három tábla működése) az utóbbiak visznek fontosabb szerepet. (Ugyanis, mint ülnökök a kerületek főtisztviselői jöhetnének szóba). Így el lehetne kerülni az ítélőmesterek, az alnádor és az alországbíró huzamosabb távollétét, hiszen ezek a tábla jó működéséhez együttesen szükségesek. Több tábla esetén továbbá a joggyakorlat egysége is kérdésessé válik.⁷⁴ S ha a tábla egysége megszűnik, a kerületi táblákhoz kirendelt

⁶⁹ „Concatenata enim sunt omnia iura Ungarica, ratioque unius pendet ab alia, et tandem Centrum Justitia et Status rei solvit.” Uo. i.h.

⁷⁰ „Et quidem quae hactenus per viam appellationis ad supremam septemviralem sedem perducebantur, ad consilium pertractum Intimum Regio-Hungaricum referantur ... Uo. 21. § 509. p.

⁷¹ Mayer i.m. 45. l.

⁷² „Postrema vero et fere optima modalitas ea est ut maneat Tabula Regia iudiciaria, ut est, iam ad legum formalitatem instructa ...” Coll. Hev. 33. Tom. 22. § 510–511. pp.

⁷³ „Quotannis bis pro superioribus et bis pro inferioribus regni partibus statis temporibus iudicia maiora et minora pro solido celebret. Uo. 22. § 511. p.

⁷⁴ „Sed et difformitas subinde tabularium iudiciorum verenda esset ...” Uo. 22. § 512. p.

ítélőmesterek jogászai szaktudását a titkos tanács huzamosabb ideig nem nélkülözheti.

Az ítélőmesterek, mint országos tekintélyű szakjogászok, az országos joggyakorlat egysége érdekében, és a Tripartitum értelmezése címén a megyei igazságszolgáltatásba ismételten beavatkoztak. Ezt meg kell akadályozni mondja a P.⁷⁵ Nem világos, hogy amikor általában a racionális megoldások ellenében inkább a rendi hagyományok hívének mutatkozik a szerző, itt miért vet el egy olyan gyakorlatot, ami éppen a hagyományos igazságszolgáltatás korrekcióját szolgálta. Elképzelése szerint a fellebbezésnek a királyi táblához kell menni a megyei törvényszékektől.

Az ítélőmesterek működésének újabb szabályozására gondol akkor is, amikor azt javasolja, hogy azokban az ügyekben, amelyek felülvizsgálatuk alá tartoznak, csak a titkos tanács rendelkezései szerint járjanak el. A táblai fellebbezés lejárta előtt végrehajtást ne foganatosítsanak szerződések és adósságok ügyeiben. A többi ügyek (osztály, örökösödés, gyámság, hozomány, adomány, birtokháborítás és főbenjáró ügyek) időhúzás nélkül elintézendők.⁷⁶

A bűnügyek általában közvetlenül a megyékhez tartoznak kivéve a pallós-joggal rendelkező földesurak⁷⁷ birtokain történt eseteket, de ezek is vegyék igénybe a megyei bíróságokat. A főurak bűnügyei a nádor, mint a titkos tanács elnökének bíraskodása alá vonandók. Nincs szó a királyi városok ügyeiben való bíraskodásról, feltételezhetően továbbra is a tárnokmester alatt maradtak volna.

A vázolt törvénykezési rendet terjesszék az országlakosok elé megtárgyalásra, és miután azt elfogadták, betartására kényszeríthetők. Szüntessék meg az elavult és ellentmondó törvényeket, és azok a jogtudósok, akik ennek megállapításával vannak megbízva, új törvénykönyvet állítsanak össze. Helyesebbnek is látszik, hogy az ország lakosai tárgyalják meg a reformokat, semhogy a felség rendelettel kényszerítse őket a reformok elfogadására. Így ugyanis mindenki látni fogja, hogy az ország alaptörvényeinek tiszteletben tartása mellett, csak az ország java vezette a királyt az említett reformok bevezetésében.

Az utolsó gondolatot a szerző feltűnő aggályossággal még tovább részletezi egy függelékben, amelynek ezt a címet adta:⁷⁸ *De Modo Inductivo Regnicolas in Tractatum*. Mivel az államügyek intézése (Reipublicae administratio) nemcsak elméleti, hanem egyúttal gyakorlati dolog (non solum speculativa sed simul practica), ezért meg kell fontolni, hogy milyen alkalmas módon lehet az ország lakóival a reformokat elfogadtatni. A sok bajban vergődő ország gyógyításának módját, a jó orvos szokása szerint kell megfontolni. Emberségesen kell eljárni, mert: „*Ungarus humaniter*

⁷⁵ „Nihilque quod comitatum iurisdictioni, eorumdemque iudicibus legaliter competit, per magistros prothonotarios colorato quovis ut solent titulo, aut per alios comissionatos iudices iudicetur ...” Uo. 23. § 512. p.

⁷⁶ „Sine longo temporis intervallo ...” Uo. 24. § 513. p.

⁷⁷ Criminales et iustitiarie causae directe competunt comitatibus qua magistratibus parochialibus, nisi quis dominorum per speciale privilegium iure cladii (helyesen: gladii) gaudeat ...” Uo. 25. § 513. p.

⁷⁸ Id. tomus pp. 515–531-ig következik az Elenchus et Index ezután Considerationes de proiecto circa Regimen Ungariae 569–596. pp. között az előbbiektől különböző kézírással. Ezeknek a megjegyzéseknek ismertetésére más alkalommal térünk vissza.

tractatus omnia facit.” Különbén a bizalmatlanság, a kezdeti rossz tapasztalatok az újítások elfogadását kilátástalanná tehetik. A továbbiakban ennek gyakorlati módját fontolgatja.

A javaslatokat az ország közvéleménye elé kell tární, de ez hogyan történjék? Egyrészt nem lehet csak a mágnásokat a tanácskozásra meghívni. Ha pedig az egész nemességet összehívják, az országgyűlésre összegyűlt tömegek tanácskozásra képtelenek. A megoldás a következő. A király küldjön ki három komisszáriust a három distriktusba, és ezek hívják össze tanácskozásra a területükhöz tartozó megyék küldötteit, a főurakat és más előkelőket (*praecipuos*). Ügyelni kell azonban arra, hogy a tervezet lényege előre ne tudódjék ki, a királyi meghívó levél csak annyit tartalmazzon, hogy adókievések, az ország számadásai egyéb panaszok miatt a király megfelelő orvoslást keres a bajokra, és ezt alattvalóival közölni kívánja.

A királyi biztosok a legügyesebbek legyenek. A megyei követek ne csak a jogban, hanem a politikában is járatosak legyenek, mindenestre olyanok, akikben választóik megbíznak.

Ezenközben a király létesítsen egy bizottságot. Tagjai legyenek a bíboros (az esztergomi érsek), a kalocsai érsek, a magyar kancellár, a nádor, országbíró és a tárnokmester,⁷⁹ továbbá a magyar kancellária egyik titkára. Mást ne is hívjanak meg a bizottságba, hogy mindenki láthassa: valóban az ország oszlopaira bízták ügyeiket.

Az országglakosok küldötteinek gyűlésében, melyen az országbíró őfelsége megbízásából elnököljön, mert nagy iránta a szeretet és a bizalom⁸⁰ és kitűnően tud tárgyalni (*habetque modum optimum tractandi*). Végül közöljék velük a királyi javaslatokat, s ezekre a megyei képviselők írásban válaszoljanak. Ügyeljének arra, hogy a képviselők által felhozott nehézségeket szelíden és mérséklettel oldják meg (*svaviter et moderate*). De talán nem is kell mindent tárgyalásra vinni, hanem csak a titkos tanács és az ország kincstartóságának létesítéséről szóló javaslatokat. A többi a titkos tanács sűrgősen tárgyalja le (*accelerabuntur*).

Az országgyűlésről beszélni kell, és meg is kell azt tartani. Azért kell beszélni róla, hogy a javaslatokba szívesebben menjenek bele a megyék, és meg is kell tartani, mert országgyűlési határozattal mélyebben lehet a változtatásokat meggyökereztetni. Addig a titkos tanács a javaslatokat elkészíti. Az országgyűlés összehívására kedvező alkalom a királyné esedékes koronázása.⁸¹

⁷⁹ „Interim constitueretur per suam Maiestatem Sacratissimam certa Ministerialis Comissio ... (a felsorolás után) praeter hos ut primarias regni columnas nemo vocatus fuerit ...” Uo. 519–520. pp.

⁸⁰ Uo. 520. p. Az országbíró Csáki István volt, akit 1687-ben választottak meg. Kitűnő szónok hírében állott: „Ob peritiam linguae Hungaricae Cicero dictus” ([Péterffi Carolus]: *Curia Judicum Regni Hungariae ... Tyrnaviae*. 1726. 97. l.) Ezért látszott az említett feladatra alkalmasnak.

⁸¹ „Nonne proxime dietaliter pro voto suae Maiestatis Sacratissimae sancita sunt ... serenissimae etiam Reginae Coronatio, quae iam neonati Serenissimi Principis ... mater gratiosissima in Reginam coronari, omnium voto meretur et decet, Diaetam non postreme provocabit.” Uo. 522. p. Mivel a bevezetőben a P. már Magyarországról, mint örökös királyságról beszél, ami csak az 1687. dec. 8-án kelt Diploma Josephinum óta volt lehetséges, az itt említett esedékes királynéi koronázás nem lehet az 1681-es soproni koronázása Eleonóra királynénak. A következő királynéi koronázás

Ha mindezt így helyesen elrendezik, alig lehet kételkedni a javaslatok sikerében, mert hiszen az országot annak előkelői (primates et proceres) az ország szokásai és rendje szerint kormányozzák az uralkodó kívánsága szerint és az országlakosok tetszése mellett. A contributio ügye az államigazgatási rendszerbe illeszkedik (coniunctum cunitumque), és így az egyik a másik nélkül nem is állhat meg. A főrendek és az országlakosok előnye a közjával egy lesz, és így elejét lehet annak venni, hogy egyesek elkeseredése a köz ügyét veszélyeztesse (... ne particularis singulorum disconsolatio communem causare desperationem quandoque possit)⁸².

Az egész tervezetből az tűnik ki, hogy annak szerzője egy rendi kiváltságaira különösen büszke, azokat féltékenyen őrző katolikus főúr. Kollonich és körének az akkori magyar feudális társadaloménál haladottabb politikai nézeteivel szemben idegen, a közigazgatási reformok szükségességét pedig egyáltalán nem hajlandó észrevenni. Bár a török utáni újra berendezkedés szerinte is fölveti az állami élet, igazgatás és igazságszolgáltatás reformjainak szükségességét, de ezt csak a rendi állam, az uralkodó osztály lényeges érdekeinek minden sérelme nélkül hajlandó elfogadni. A P. szerzője társadalmi helyzetét, politikai befolyását, nyilvánvaló Habsburg hűségét ezért vetette latba Kollonich túlzó tervezetével szemben. További vizsgálatok lennének szükségesek ahhoz, hogy a P. szerzőjének személyét kétségtelen biztonsággal megállapíthassuk. Az a tény azonban, hogy az Ew.-kel szembeni főúri rendi ellenállást Széchenyi Pál kalocsai érsek szervezte,⁸³ megengedi annak feltételezését, hogy a P. ha nem is az ő keze munkája, azonban közvetlen környezetéből került ki. Erre utal az is, hogy a P. szinte célzatosan nem foglalkozik egyházi kérdésekkel. A Hevenesi gyűjteményben a P. szövege után külön olvashatjuk az erre a tárgykörre vonatkozó feljegyzéseket.

I. József feleségének Vilma Amália koronázása lett volna, mely azonban nem következett már be, miután a Rákóczi szabadságharc és a király korai halála lehetetlenné tette a koronázó országgyűlés összehívását. (Baernkopf Ignác: *De iure coronandarum Reginarum Hungariae disquisitio*. Pozsony. 1792.) Ennek figyelembevételével 1699. és a Rákóczi szabadságharc kitörése 1703. közötti évekre tehetjük a P. keletkezését.

⁸² Uo. 522–523. pp.

⁸³ Horváth Mihály: *Magyarország történelme*. Pesten, 1872. VI. köt. 261–262. l. Szalay László: *Magyarország története*. Pest. 1859. VI. köt. 32–33. l.

ENTWURF EINES UNGARISCHEN ARISTOKRATEN ZUR NEUORDNUNG
DES LANDES NACH DER TÜRKISCHEN BESETZUNG

(Zusammenfassung)

Die in der Manuskriptensammlung der Universitätsbibliothek aufbewahrte und unter dem Namen *Collectio Hevenesiana* bekannte Schriftensammlung von hohem Wert enthält einen interessanten Entwurf vom Ende des XVII. Jahrhunderts. Dieser handelt von der Neuordnung und der Verwaltungsneugestaltung des von der türkischen Herrschaft befreiten Landes und ist so betitelt: *Proiectum De noviter instituenda Reipublicae Hungaricae Administratione quantum legibus Patriis minus disconveniret.* (*Collectio Hevenesiana*, tom. 33. 489–531. p.) Vorliegende Studie legt ausführlich die vom unbekanntem Verfasser vorgeschlagenen Neuerungen dar, untersucht den Geist des Entwurfs und seine Anlehnung an ein anderes, ähnliches Werk aus demselben Zeitalter, nämlich an Leopold Kollonichs Einrichtungswerk.

Aus dem Entwurf stellt sich heraus, dass sein Verfasser ein auf seine Standesvorrechte besonders stolzer, auf diese sorgsam achtender katholischer Hochadeliger ist. Den politischen Ansichten von Kollonich und seinem Kreis, die fortgeschrittener waren, als jene der damaligen ungarischen Feudalgesellschaft, steht er fremd gegenüber und will die Notwendigkeit der ökonomischen Reformen überhaupt nicht einsehen. Obwohl die Neuordnung nach der Türkenzeit auch seiner Meinung nach die Notwendigkeit der Reformen der Verwaltung und der Justiz aufwirft, kann er diese nur ohne die geringste Schmälerung der wesentlichen Interessen des ungarischen Ständestaates, der herrschenden Klasse annehmen. Deshalb hat der Verfasser seine gesellschaftliche Stellung, seinen politischen Einfluss, seine offensichtliche Treue zum Hause Habsburg gegenüber dem übertriebenen Entwurf von Kollonich in die Waagschale geworfen. Es wären weitere Untersuchungen nötig, die Identität vom Verfasser des *Proiectum* mit einwandfreier Sicherheit festzustellen. Die Tatsache aber, dass der ständische Widerstand der Aristokraten gegen das Einrichtungswerk von Pál Széchenyi, dem Erzbischof von Kalocsa, organisiert wurde, lässt vermuten, dass das *Proiectum* – wenngleich nicht seine eigene Arbeit war, so doch aus seiner unmittelbaren Umgebung hervorgekommen ist. Darauf weist auch der Umstand hin, dass das *Proiectum* sich beinahe mit Absicht nicht mit kirchlichen Fragen befasst. In der *Hevenesiana* kann man die diesbezüglichen Aufzeichnungen nach dem Text des *Proiectum* gesondert lesen.